

СТАНОВАЊЕ РОМА
У СРБИЈИ:
СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 107

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS

Book DCLXXXIV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 107

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE AND CUSTOMS OF THE ROMA

ROMA HOUSING IN SERBIA: CURRENT SITUATION AND CHALLENGES

Accepted for publication at the 8th Session of the Department of Social Sciences, held on October 18, 2016, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady* and *Vojislav Stanovčić*, Professors *Sreten Vujić*, *Vladan Đokić*, *Dragoljub B. Dorđević*, *Nađa Kurtović Folić*, *Vladimir Macura*, *Mirjana Roter-Blagojević*, and *Zlata Vuksanović-Macura*, PhD and *Božidar Jakšić*, PhD

Editors

Academician

TIBOR VÁRADY

ZLATA VUKSANOVIĆ-MACURA, PhD

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 107

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

СТАНОВАЊЕ РОМА У СРБИЈИ: СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

Примљено на VIII скупу Одељења друштвених наука 18. октобра 2016. године на основу рецензија академика *Тибора Варадија* и *Војислава Становчића*, професора *Сретена Вујовића*, *Владана Токића*, *Драгољуба Б. Борђевића*, *Нађе Куртовић-Фолић*, *Владимира Маџуре* и *Мирјане Ротер-Благојевић*, др *Злате Вуксановић-Маџуре* и др *Божидара Јакишића*

Уредници

академик

ТИБОР ВАРАДИ

др ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ-МАЏУРА

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Снежана Крстић-Букарица

Коректор
Весна Шубић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx
Београд, Драгана Јефтића бб

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Злата Вуксановић-Мацура.....	7
Миодраг Ференчак, <i>Самоградња и ромска кућа</i>	15
Miodrag Ferencak, <i>Self-Construction and Roma Houses</i>	41
Владимир Мацура, Јово Самарџић, <i>Ромски стан у бројевима: поређење опште и стамбене ситуације Рома у Београду на основу података из пописа 1991, 2002. и 2011.</i>	43
Vladimir Macura, Jovo Samardžić, <i>Roma Housing in Numbers: A Comparison of Overall and Roma's Housing Situation in Belgrade Based on Data from the 1991, 2002 and 2011 Censuses</i>	64
Злата Вуксановић-Мацура, <i>Социјално становање у Србији и Роми</i>	65
Zlata Vuksanović-Macura, <i>Social Housing in Serbia and Roma</i>	88
Јелена Јеринић, <i>Правни аспекти становања Рома у нелегално изграђеним или насељеним објектима</i>	89
Jelena Jerinić, <i>Legal Aspects of Housing of the Roma Living in Illegally Built or Inhabited Facilities</i>	110
Мина Петровић, <i>Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији</i>	111
Mina Petrović, <i>Housing Exclusion of Roma in Central and Southeast Europe and Serbia</i>	129
Лазар Дивјак, <i>Покушаји пресељења становника новобеоградског ромског насеља „Газела“ 2004–2009: промашаји, сукоби, резултати и последице</i>	131
Lazar Divjak, <i>The Attempts to Relocate the Inhabitants of the Gazela Roma Settlement in New Belgrade between 2004 and 2009: Failures, Conflicts, Results and Consequences</i>	150

Милован Писари, <i>Роми у Београду за време Другог светског рата</i>	151
Milovan Pisarri, <i>The Roma in Belgrade During World War II</i>	167
Сретен Вујовић, <i>Становање Рома у социјалистичкој Србији</i>	169
Sreten Vujović, <i>The Housing of Roma in Socialist Serbia</i>	187
Бранислав Митровић, Јелена Митровић, <i>Анализа стамбених склопова ромске куће</i>	189
Branislav Mitrović, Jelena Mitrović, <i>An Analysis of the Housing Features of the Roma House</i>	199
Александра Мокрањац, <i>Истраживања и рефлексije академика Милана Лојанице о најнижем стамбеном фонду Београда друге половине двадесетог века</i>	201
Aleksandra Mokranjac, <i>Research and Reflections of Academician Milan Lojanica on Belgrade's Poorest Housing Stock in the Second Half of the 20th Century</i>	228
Биљана Сикимић, <i>Традиционалне бајте и окућнице Рома у Подунављу</i>	229
Biljana Sikimić, <i>Traditional Roma Bajta and its Infield in the Danube Region</i>	252
Љиљана Ђукановић, Душан Игњатовић, <i>Енергетске карактеристике ромских кућа</i>	253
Ljiljana Đukanović, Dušan Ignjatović, <i>Energy Features of Roma Houses</i>	271

ПРЕДГОВОР

Унапређење услова становања један је од предуслова за побољшање општег положаја и друштвене укључености Рома. Одбор (раније Комисија) за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности (САНУ), од свог оснивања 1989. године, велику пажњу посвећује и проблематици становања ове националне мањине.¹ Тема становања и насеља Рома обрађивана је и у већем броју радова излаганих на научним скуповима током 90-их година 20. века и потом објављених у зборницима које је приредио Одбор.² Ови радови су представљали пионирски допринос научном проучавању услова становања и ромских насеља, како у Србији тако и шире у тадашњој Југославији и Европи. У њима су пред научну јавност изношене чињенице о настанку, историјату и условима живота и становања у ромским насељима у појединим градовима у Србији (Нишу, Београду, Зрењанину, Лесковцу и др.)³, те су представљани резултати теренских и акционих

---

¹ Комисија за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука САНУ основана је 1989. године, а почетком 2015. године је преименована у Одбор.

² Милош Мацура, ур., *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције: зборник радова са научног скупа одржаног 12. и 13. јануара 1989. године* (Београд: САНУ, 1992); Милош Мацура и Александра Митровић, ур. *Друштвене промене и положај Рома: зборник радова са научног скупа одржаног 10. и 11. децембра 1992. године* (Београд: САНУ и Институт за социјалну политику, 1993); Милош Мацура, ур. *Цигани/Роми у прошлости и данас: зборник радова са научног скупа одржаног 16. и 17. децембра 1996. године* (Београд: САНУ, 2000); Тибор Варади, Драгољуб Б. Ђорђевић и Горан Башић, ур. *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014).

³ О карактеристикама ромских насеља у појединим градовима у Србији и условима становања у њима у зборницима Одбора радове су написали Сретен Вујовић и Владимир Мацура (ромска насеља у Београду), Никола Цекић (насеља у Нишу), Марина Павловић (насеља у Лесковцу) и Марина Радојчић-Оберкнежев (насеља у Зрењанину).

истраживања усмерених на побољшање стамбених услова у ромским насељима, попут одрживе обнове Орловског насеља у Београду.⁴

Зборник насловљен „Становање Рома у Србији: стање и изазови“ је први зборник у целости посвећен проблематици становања који приређује Одбор. Радови сабрани у овом тематском зборнику доносе нова сазнања, податке и чињенице о условима становања Рома у Београду и Србији, анализирајући их и тумачећи у контексту историјских и актуелних догађаја и процеса. Ови оригинални научни радови су претходно били изложени у оквиру два циклуса предавања одржана током две изложбе које је организовао Одбор у Галерији науке и технике САНУ. Били су то:

- XI меморијални циклус предавања „Академик Александар Деспић“, одржан током изложбе под називом „Живот на ивици: становање београдских Рома 1919–1941“, у априлу 2015. године,⁵
- XII меморијални циклус предавања „Академик Александар Деспић“, одржан током изложбе „Светло и тамно: становање Рома у Београду на прелазу 20. у 21. век“, у априлу 2016. године.⁶

Неадекватни услови становања, поред запошљавања, представљају један од највећих проблема са којим се у свакодневном животу суочава ромска заједница ма где да је настањена у Европи. Слабом разумевању стамбених проблема Рома доприносе и предрасуде и погрешне претпоставке о условима становања и стамбеној култури Рома које су често последица непознавања реалног стања. Намера уредника зборника и аутора радова била је да, ослањајући се на научно аргументоване чињенице, прикажу стамбену ситуацију Рома у Србији и укажу на бројне проблеме и изазове који стоје на путу превазилажења тешког стања. Због тога се обрађене теме односе на различите видове и облике становања Рома и праћене су примерима и искуствима из свакодневног живота. Становање Рома у Србији сагледавано је са интердисциплинарног становишта и анализирано кроз урбанистичке, урбано-историјске, архитектонске и грађевинске елементе уз неопходно разматрање друштвених, културолошких, правних, економских, финансијских, политичких и етнолошких фактора, који обликују просторне и физичке оквире становања и насеља.

Зборник започиње радом „Самоградња и ромска кућа“ у којем архитект Миодраг Ференчак истиче значај самоградње као доминантног вида станоградње, како у свету тако и у Србији, а тиме и код Рома, док као крупан проблем наглашава чињеницу да према важећим домаћим прописи-

⁴ О начинима санације насеља и унапређења услова становања Рома, у зборницима Одбора радове су објавили Владимир Мацура, Миодраг Ференчак, Ксенија Петовар и Јасминка Цвејић.

⁵ Злата Вуксановић-Мацура и Владимир Мацура, *Живот на ивици. Становање београдских Рома 1919–1941*, каталог изложбе (Београд: САНУ, 2015), 37.

⁶ Злата Вуксановић-Мацура и Владимир Мацура, *Светло и тамно. Становање Рома у Београду на прелазу 20. у 21. век*, каталог изложбе (Београд: САНУ, 2016), 41.

ма самоградња није дозвољена. Разматрајући примере организоване самоградње који су током двадесетог века примењивани у неким азијским и афричким срединама, а посебно анализирајући стање у земунском ромском насељу Војни пут где су све куће током вишедеценијског постојања насеља подизане кроз самоградњу, аутор констатује да је управо такав начин изградње омогућио њиховим власницима и корисницима да граде, дограђују, обликују и креирају стамбени простор који прати њихове потребе и жеље, финансијске могућности и естетске преференције. Ференчак стога закључује да је неопходно да самоградња у Србији буде препозната као реалан и виталан концепт и, као такав, правно регулисан.

У раду „Ромски стан у бројевима“ архитекте Владимира Маџуре и математичара-статистичара Јова Самарџића по први пут су изнети и анализирани подаци о квантитативним и квалитативним карактеристикама станова које су настајивали Роми у Београду, према три пописа становништва, домаћинства и станова, из 1991, 2002. и 2011. године. Поредџи особине просечног ромског стана са станом укупне популације током три пописна циклуса, аутори уочавају побољшање квалитета станова које настајују Роми у Београду. Они сматрају да је до подизања квалитета ромског стана дошло услед изражене самоградње на коју су Роми били приморани јер нису имали могућност равноправног учешћа ни на тржишту станова ни у програмима социјалног становања. Аутори закључују да је за постизање истинског и дугорочног побољшања квалитета ромског стана, неопходно да усвојена стратешка документа која се тичу унапређења стамбених услова Рома буду преточена у закон ради успостављања ефикасних механизма за примену планираних мера.

Надаље, у раду „Социјално становање у Србији и Роми“ архитекта Злата Вуксановић-Маџура анализира програме социјалног становања који су у Србији спроведени током последње две деценије, посебно се фокусирајући на питања да ли су и у којој мери ови програми приступачни сиромашним и стамбено угроженим Ромима. Као главне проблеме она издваја веома слабу обухваћеност Рома социјалним становањем, а као посебан изазов наглашава све чешћу праксу изградње социјалних станова у појединачним и изолованим стамбеним групацијама где су Роми једини корисници станова, што може да доведе до њихове дубље сегрегације и стигматизације уместо да допринесе њиховој интеграцији и бољем друштвеном прихватању. Ауторка закључује да је неопходно креирање нових, одрживих и културно адекватних модела социјалног становања који ће уважавати потребе и бити доступни Ромима и другој угроженој популацији.

„Правни аспекти становања Рома“ чине тему коју разматра правница Јелена Јеринић. Она се посебно бави проблемима становања Рома у нелегално изграђеним, дограђеним или настањеним кућама, становима и просторијама, тумачећи их из угла остваривања међународно призна-

тог права на стан као једног од основних људских права, као и кроз третман ове проблематике у домаћој регулативи. Јеринић као велики изазов истиче ситуације исељавања Рома из нелегално подигнутих објеката које се често спроводе принудно и уз кршење основних људских права корисника ових објеката. Она наглашава да становање Рома у већини домаћих прописа није препознато као посебна тема и закључује да је потребно да се размотре могућности прилагођавања домаће регулативе специфичним стамбеним ситуацијама Рома.⁷

У тексту „Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији“ социолошкиња Мина Петровић показује да је сложена проблематика становања и стамбене искључености Рома сродна у свим овим државама, без обзира на међусобне разлике у нивоу економске развијености. Анализирајући стамбену искљученост Рома као вишедимензионални феномен, Петровић истиче да су процеси постсоцијалистичке трансформације и реafirмисања тржишта у свим посматраним државама довели до израженије маргинализације различитих рањивих група, а посебно Рома. Ауторка констатује да ни међународне иницијативе, попут Декаде инклузије Рома (2005–2015), као ни различити локални програми социјалног становања, не успевају битније да допринесу смањењу стамбене искључености Рома.

Друштвену и стамбену искљученост Рома као последицу стереотипа, предрасуда и дискриминаторског односа дела већинске популације разматра просторни планер Лазар Дивјак у раду „Покушаји пресељења становника новобеоградског ромског насеља Газела“. Анализирајући неколико покушаја пресељења ромског насеља „Газела“ које се налазило у Београду, смештено испод истоименог моста преко Саве, Дивјак приказује мотиве и ставове различитих актера – од становника насеља, преко градских власти до већинске популације – за (не)подржавање пројеката који су имали за циљ пресељење становника насеља на другу локацију. Аутор посебно анализира негативне и дискриминаторске ставове дела већинског становништва који су за последицу имали обустављање планираних иницијатива и наглашава неопходност дуготрајног и перманентног просвећивања јавног мњења ради постизања жељене толеранције.

О историјским предрасудама и стереотипима према Ромима који су имали трагичне последице пише историчар Милован Писари у раду

⁷ Нови Закон о становању и одржавању зграда који садржи и посебне одредбе у вези са исељавањем и расељавањем из нелегално подигнутих објеката, донет је у децембру 2016. године, односно више месеци након што је Јелена Јеринић написала и изложила свој текст. То се односи и на друге радове у овом зборнику који се позивају на Закон о становању (1992) и Закон о социјалном становању (2009) који су стављени ван снаге доношењем Закона о становању и одржавању зграда (Закон о становању и одржавању зграда, *Службени гласник РС*, 104/2016).

„Роми у Београду за време Другог светског рата“. На основу архивских извора, Писари говори о страдању Рома и Синта у Другом светском рату, познатом као Порајмос. Крећући од ширег приказа околности и услова који су довели до страдања око пола милиона Рома и Синта у различитим европским државама које су биле под нацистичком и локалном фашистичком или колаборационистичком управом, аутор посебну пажњу посвећује страдању Рома у Београду у првим годинама окупације, током 1941. и 1942, као и касније током рата. Аутор заључује да су велики прогони и страдања Рома током Другог светског рата имали далекосежне негативне последице по београдску ромску заједницу, као и на крајеве града у којима су живели, на квалитет живота у њима, на породице и домове.

Социолог Сретен Вујовић у раду „Становање Рома у социјалистичкој Србији“, услове становања посматра у социјалном и етничком контексту тог времена, сагледавајући их као највидљивији облик сиромаштва Рома и битан показатељ свих других видова њихове социјалне депривације. Вујовић сматра да је на општем нивоу, у посматраном периоду, социјална сигурност била већа и друштвене неједнакости мање у односу на капиталистичко време између два светска рата или на еру данашњих постсоцијалистичких трансформација, али такође наглашава да Роми ни у том, социјалистичком периоду нису били примаоци значајнијих социјалних давања и да су се веома ретко налазили на листама за доделу друштвених станова.

Теоријска разматрања концепта и просторне организације ромске куће износе архитекти Бранислав Митровић и Јелена Митровић у раду „Анализа стамбених склопова ромске куће“. Повезујући филозофске ставове мислилаца друге половине 20. века, чија полазишта су утицала на стваралаштво архитеката, аутори овог рада простор ромске куће сагледавају као отворену секвенцу која почива на ширењу кадрова и додавању мотива, детаља, боја, материјала. Њихова разматрања посебно су фокусирана на структуре подигнуте у најсиромашнијим насељима – слатовима. Они сматрају да се у таквим просторним и животним ситуацијама и амбијентима испољава потпуна морфолошка специфичност ромске куће коју пре свега карактерише принцип спајања простора додавањем, јукстапозиција, док конвенционално прихваћено поимање хијерархије простора замењује реалност панорамских кутија.

Просторне, функцијалне и естетске карактеристике „најнижег стамбеног фонда“ Београда из средине 60-их година 20. века приказује архитекта Александра Мокрањац у раду „Истраживање и рефлексije академика Милана Лојанице“. Реч је о једном од првих теренских истраживања након Другог светског рата у социјалистичкој Србији о неусловном становању у Београду. Истраживање је извео мултидисциплинарни тим стручњака, а послужило је као једно од полазишта за дефинисање

минималних просторних и функционалних елемената стана и стамбених склопова у организованој друштвеној станоградњи. Илустрације које прате текст, цртежи, скице и фотографије израђене током теренског истраживања, убедљиво дочаравају стамбену беду, али и богатство визуелних сензација које пружају просторни склопови формирани од ниских, укопаних, дограђених или преправљених кућа, барака, вагона и шлепова.

Облике градитељства Рома католика наслеђене из ранијих периода приказује етнолог-лингвиста Биљана Сикимић у раду „Традиционалне бајте и окућнице Рома у Подунављу“. Ауторка реконструира и анализира два облика градитељства Рома на подручју Подунавља која су настајала преношењем знања са генерације на генерацију. Једно су колибе за становање – *бајте* – направљене од дрвених стубова и покривене земљом и травом, а друго су специфичне хлебне пећи које се и данас подижу на отвореном, у дворишту, непосредно уз кућу. Сикимић проналази да је постојање бајти на том простору евидентирано још почетком 19. века, али и констатује да овај облик станишта данас готово да не постоји јер га замењују други, савремени видови подизања кућа. Насупрот томе, она констатује да традиција коришћења хлебних пећи постоји и данас и да се начин њене градње није променио од времена млађег неолита, те закључује да то ствара могућност да се технологија прављења хлебних пећи заштити као нематеријална баштина у Србији.

Зборник затвара рад архитеката Љиљане Ђукановић и Душана Игњатовића „Енергетска ефикасност ромских кућа“ који је посвећен веома важној и актуелној теми енергетских карактеристика кућа у којима живе Роми, што су особине куће које директно утичу на услове и квалитет становања. У раду је по први пут у Србији, а вероватно и шире, примењен иначе често коришћен метод снимања термовизијском камером, ради анализе енергетских својстава кућа у којима живе Роми. Испитивање енергетских перформанси кућа, обухватило је детаљну анализу примењених материјала и конструкција, начина градње, коришћења и загревања куће, као и успостављање веза између показатеља енергетске ефикасности куће, термичких карактеристика њеног омотача и начина изградње кућа. Избор типичних кућа за анализу дао је могућност ауторима да изведу закључке који су релевантни и за објекте подигнуте у другим деловима Србије.

Сви радови у овом зборнику, у оквиру својих дисциплина и тема, доносе нове чињенице, нуде другачије перспективе сагледавања познатих појава, изводе закључке валидне за конкретне прилике као и за опште ситуације. У радовима из овог зборника самоградња је приказана као одржив модел изградње који излази у сусрет потребама и могућностима и сиромашних породица; по први пут су у научној литератури изнета и систематизована квантитативна и квалитативна обележја ромског стана на основу података из три пописна циклуса, из 1991, 2002. и 2011.

године; анализирани су (не)могућности Рома да равноправно учествују у програмима социјалног становања у Србији; систематизовани су правни аспекти становања Рома у оквирима домаће легислативе и међународног права на стан; компарирана је стамбена и друштвена искљученост Рома у земљама централне и југоисточне Европе, укључујући и Србију; анализирано је како је дискриминаторно понашање дела неромског становништва онемогућило реализацију више стамбених програма за Роме; приказано је како су таква, расистичка понашања, и кроз историју, током Другог светског рата, имала трагичне последице и довела до страдања Рома и девастацију њихових насеља у Порајмосу; по први пут је дат општи преглед стамбене ситуације Рома у време социјалистичке Србије; дата су теоријска разматрања просторне организације ромске куће уз ослањање на савремене филозофске ставове и тумачења; по први пут је приказано једно од првих истраживања након Другог светског рата о сиромашном становању у Београду; анализирани су традиционални облици грађења Рома у Подунављу који данас постепено нестају; те је по први пут у истраживању коришћен метод термовизијског снимања ради анализе енергетских карактеристика кућа у којима живе Роми. Овај зборник приказује стање, изазове и стамбене проблеме са којима се у свакодневном животу суочавају Роми у Србији и отвара нова поља за истраживања и практично деловање у циљу побољшања стамбених и животних услова Рома.

Злата Вуксановић-Мацура